

specjalista od genetyki i hodowli pszczoł. Jego pasją jest żeglarstwo. Brat jego Andrzej również zootechnik – absolwent Akademii Rolniczej – zajmuje się badaniami hydrologicznymi, a jego pasją są sporty wodne, które uprawiał wyczynowo w młodości, w latach 80-tych osiągając znaczące wyniki w skali międzynarodowej.

Książka Mieczysławy Demskiej-Trębacz zainspirowana epizodycznym zagadnieniem wpływu kultury bizantyńskiej na kulturę polską pokazuje sporą galerię postaci jednego rodu mającego w odległej przeszłości korzenie bizantyńskie. Autorka ukazuje opisywane osoby jako wzorowych Polaków, zaangażowanych obywateli i działaczy społecznych życzliwych dla innych. Wprawdzie opisywane fakty nie zawsze oparte zostały na bezdyskusyjnych przekazach, gdyż nieraz odwołują się one do ustnej tradycji, to jednak sama książka ma znaczące walory poznawcze, a co najważniejsze zachęca do dalszych studiów.

Antoni Krawczyk

Andrzej Przymusiła: *Bibliografia Tadeusza Kotarbińskiego*, Lublin-Warszawa 2006, 166 s.

Tadeusz Kotarbiński, jeden z najwybitniejszych polskich uczonych XX wieku, filozof, logik, etyk, pedagog, pionier teorii sprawnego działania, zwanej prakseologią, pozostawił bogaty i cenny dorobek twórczy, opublikowany w postaci druków samoistnych zwartych, jak też innych form wydawniczych i piśmienniczych, ogłaszanych w licznych pracach zbiorowych oraz na łamach wielu czasopism polskich i zagranicznych. Zgromadzenie w całość rozproszonej spuścizny uczonego było podejmowane już czterokrotnie, w tym dwa zestawienia przygotował Andrzej Przymusiła¹. Wydane dotychczas wykazy nie zaspokajały w pełni oczekiwań odbiorców².

Prezentowana praca jest zatem kolejną bibliografią osobową autora *Traktatu o dobrej robocie*, różniącą się od wcześniejszych spisów Andrzeja Przymusiły tym, że je „[...] łączy, poprawia i uzupełnia. Jest też opracowaniem przerobionym, gdyż proponuje inny układ prac”³.

Bibliografia powstała z inicjatywy Zespołu Badawczego Prakseologii im. Tadeusza Kotarbińskiego działającego w Instytucie Filozofii Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Powstała w głównej mierze ze względu na potrzeby naukowe, wynikające z badań prowadzonych przez Zespół, zajmujący się poznaniem

¹ Por. A. Przymusiła, *Bibliografia prac Tadeusza Kotarbińskiego. Na podstawie materiałów autora sprawdził, uzupełnił i opracował... [w:]* *Fragmety filozoficzne. Seria trzecia. Księga pamiątkowa ku czci profesora Tadeusza Kotarbińskiego w osiemdziesiątą rocznicę urodzin* Warszawa 1967, s. 635–674; *idem*, *Materiały do bibliografii Tadeusza Kotarbińskiego. (Publikacje z lat 1966–1967)*, „Prakseologia” 1977, nr 1/2, s. 25–45; E. Puskiewicz, *Bibliography (professor Tadeusz Kotarbiński's scholarly works published in foreign languages in the years 1931–1975)*, „Dialectics and Humanism” 1977, vol. 4, no. 1, s. 161–164 oraz Z. Smółcha, *Tadeusz Kotarbiński (1886–1981). Bibliografia*, Olsztyn 1988.

² A. Szpaderski, *Wstęp*, [w:] A. Przymusiła, *Bibliografia Tadeusza Kotarbińskiego*, Lublin 2006, s. 5.

³ A. Przymusiła, *Bibliografia Tadeusza Kotarbińskiego...*, s. 9.

twórczości i myśli filozofa. Wydanie publikacji zbiegło się w czasie ze studwudziestoleciem urodzin profesora i dwudziestą piątą rocznicą jego śmierci.

Wydawnictwo ukazało się dzięki wsparciu finansowemu Fundacji „Praxis”, jako pierwszy tom współwydawanej przez tę Fundację serii „Studia Prakseologiczne”.

Zrąb główny bibliografii poprzedza krótki wstęp pióra Adama Szpaderskiego, wyjaśniający okoliczności powstania spisu oraz uwagi ogólne, ukazujące wykorzystane źródła i przybliżające zastosowane rozwiązania metodyczne. Uzupełnieniem zestawienia jest skorowidz tytułów zarejestrowanych publikacji. Całość zamyka posłowie autorstwa prezesa Fundacji „Praxis” Joanny Józwiak-Kluk.

Przygotowanie nowej, uzupełnionej wersji bibliografii nie było zadaniem łatwym i wymagało od autora włożenia wiele pracy i wysiłku w poszukiwanie źródeł i wertowanie różnorodnych publikacji. Jako podstawową bazę źródłową wykorzystał on swoją prywatną kartotekę oraz wspomniane tu dwie bibliografie powstałe z okazji osiemdziesiątej i dziewięćdziesiątej rocznicy urodzin Tadeusza Kotarbińskiego, dla których surogat stanowiła nigdzie niepublikowana *Autobibliografia*, opracowana przez samego profesora. Andrzej Przymusiła objął penetracją także zestawienia bibliograficzne przygotowane przez Ewę Puskiewicz i Zofię Smołuchę oraz kartotekę gromadzoną przez Zespół Badawczy Retrospektywnej Bibliografii Filozofii Polskiej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. Wykorzystane zostały również informacje uzyskane od Adama Szpaderskiego, jak też inne zbiory wiadomości. Pomimo szerokiej gamy zbadanych źródeł, autor jest przekonany, iż „[w:] i tak nie ma pewności, że udało się wychwycić wszystko”⁴.

Bibliografia osobowa podmiotowa jest jednym z tych nielicznych typów, który z założenia powinien dążyć do kompletności w doborze materiału. Z uznaniem należy stwierdzić, że *Bibliografia Tadeusza Kotarbińskiego* postulat ten w pełni realizuje w zakresie dokumentów piśmienniczych. Obejmuje ona wszelkie wydawnictwa samoistne zwarte, utwory bibliograficzne (artykuły z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych) oraz fragmenty. Rejestruje publikacje naukowe, popularnonaukowe, publicystyczne i utwory literackie. Uwzględnia prace edytorskie, recenzje, polemiki, wstępy, przedmowy, posłowania, hasła słownikowe i encyklopedyczne, streszczenia, tłumaczenia, wywiady. Odnotowuje referaty, odczyty, przemówienia, głosy w dyskusjach, komunikaty, listy do redakcji, aforyzmy. Zestawia pierwodruki, reedycje i przedruki, prace indywidualne i współautorskie, niezależnie od ich języka i miejsca wydania. Obok dzieł drukowanych opisano także rękopisy⁵.

Zgromadzony materiał ukazuje sylwetkę Tadeusza Kotarbińskiego jako myśliciela o rozległych horyzontach badawczych, cieszącego się dużym autorytetem, uznaniem i poczytnością w Polsce i na świecie. Świadczą o tym wielokrotne wznowienia dużej liczby publikacji oraz przekłady jego dzieł na wiele języków obcych. Najczęściej były one tłumaczone na język angielski, rosyjski i francuski. Nie brakuje również prac w języku niemieckim, hiszpańskim, włoskim, czeskim, serbsko-chorwackim, rumuńskim, hebrajskim, a nawet w języku esperanto.

Zestawienie nie obejmuje audycji radiowych, dokumentów audiowizualnych (programów telewizyjnych, filmów), jak też opracowań dotyczących Tadeusza Kotarbińskiego. Nie znając przyczyn pominięcia tego typu materiałów, możemy przypuszczać, iż intencją autora było

⁴ *Ibid.*, s. 10.

⁵ Pod rokiem 1939 zarejestrowano dwie prace rękopiśmienne, które uległy zniszczeniu w czasie II wojny światowej. *Ibid.*, s. 30.

stworzenie bibliografii osobowej podmiotowej, stanowiącej, w miarę możliwości, kompletne źródło danych dla znawców i badaczy dorobku piśmienniczego filozofa, co niewątpliwie udało się osiągnąć.

Poza wymienionymi dokumentami, w charakteryzowanej bibliografii odczuwalny jest brak recenzji odnoszących się do publikacji Tadeusza Kotarbińskiego. Uwzględnienie opinii i uwag krytycznych jeszcze bardziej podniosłoby wartość informacyjną spisu, ukazałoby recepcję twórczości polskiego uczonego nie tylko na rodzimym gruncie, ale także za granicą.

Wydana bibliografia nie do końca usatysfakcjonuje zapewne biografów Tadeusza Kotarbińskiego, bowiem dla nich równie ważnym materiałem badawczym jest pokłosie twórcze profesora, jak też prace jemu poświęcone. Wprawdzie dysponujemy bibliografią podmiotowo-przedmiotową Tadeusza Kotarbińskiego opracowaną przez Zofię Smoluchę, ale od jej ogłoszenia upłynęło już 20 lat. W tym czasie pojawiły się nowe publikacje dotyczące filozofa, jak choćby Klemensa Szaniawskiego *Styl intelektualny Tadeusza Kotarbińskiego* (Wrocław 1989), czy Jana Woleńskiego *Kotarbiński* (Warszawa 1990). Ukazało się również szereg artykułów w czasopismach. Dla przykładu „Bibliografia Zawartości Czasopism” odnotowuje 79 artykułów, poświęconych życiu, działalności i poglądom Tadeusza Kotarbińskiego (poczynając od 1996 roku). Ponadto istnieją nigdzie nierejestrowane, dokumenty elektroniczne rozproszone w Internecie. Przygotowanie kompletnej bibliografii przedmiotowej, która mogłaby stać się dopełnieniem omawianego spisu, pozostaje nadal postulatem otwartym.

Materiał zrzębu głównej bibliografii został podzielony na dwie zasadnicze części. Pierwszą stanowią prace naukowe, popularnonaukowe i publicystyczne, liczące 747 pozycji. Drugą zaś tworzy 48 wywiadów oznaczonych odrębnym liczbowaniem, przy czym numery poszczególnych opisów poprzedza litera „w”. Liczba pozycji bibliograficznych zarejestrowanych w obu częściach jest w rzeczywistości znacznie większa. Numeracja nie uwzględnia przedruków publikacji, gdyż są one łączone w pozycje zbiorowe i opisywane pod pierwszym wydaniem. Podobnie postąpiono z reedycjami dzieł, z tą tylko różnicą, że opisuje się je w formie skróconej także pod datą wznowienia i wiąże odsyłaczem z pierwodrukiem. W celu odróżnienia kolejnych edycji spośród innych opisów oznaczono je asterykiem.

Podział materiału na części wydaje się nieuzasadniony. Wartość wywiadów, zawierających myśli, opinie i refleksje Tadeusza Kotarbińskiego przede wszystkim na temat organizacji nauki, jest nie mniejsza od wartości choćby artykułów publicystycznych. Stąd też mogły one znaleźć się wśród pozostałych publikacji, tworząc np. odrębną grupę piśmienniczą. Przy takim rozwiązaniu uniknęłoby się podwójnej numeracji pozycji, która jest kłopotliwa zwłaszcza w poszukiwaniach indeksowych. Bez wątpienia podniosłoby to użyteczność samego spisu, czytelnik miałby bowiem zgrupowane wszystkie formy prac uczonego w jednym miejscu.

W obydwu częściach autor zastosował układ chronologiczny według dat wydania publikacji. Jest to najbardziej optymalny sposób porządkowania materiału w bibliografii osobowej. Obrazuje on nie tylko rozwój i natężenie twórczości uczonego w poszczególnych latach, ale też ukazuje zmieniające się preferencje badawcze i kierunki jego piśmiennictwa.

Poszczególne daty roczne zostały wyróżnione grubszą czcionką i pełnią funkcję nagłówków. Granice chronologiczne prac naukowych, popularnonaukowych i publicystycznych zamykają się w latach 1913–2003, natomiast wywiady są za okres 1957–1975.

Mniej korzystnie prezentuje się układ wewnętrzny bibliografii. Za podstawowe kryterium porządkowania materiału zostały przyjęte formy wydawnicze dokumentów. W obrębie

kolejnych lat najpierw zestawione są książki, „[...] potem rozprawy i artykuły w pracach zbiorowych, seryjnych lub w pracach innych autorów (np. wstępy, przedmowy) – według alfabetu tytułów owych prac zbiorowych i nazwisk tych «innych» autorów. [...] Następnie wykazano artykuły w czasopismach [...] według alfabetu tytułów czasopism”⁶. Pewne zastrzeżenia wzbudza szeregowanie artykułów z czasopism. Wprowadzony układ alfabetyczny co prawda pokazuje, z jakimi periodykami współpracował Tadeusz Kotarbiński, ale jednocześnie rozprasza jego prace. W bibliografii przeplatają się prace naukowe z popularno-naukowymi i publicystycznymi, artykuły z recenzjami, przemówieniami, referatami, odczytami, głosami w dyskusjach, utworami literackimi i innymi formami piśmienniczymi. Zważywszy na wielopłaszczyznowość twórczości filozofa, wydaje się, że korzystniejszy byłby układ, w którym oddzielne grupy, w porządku alfabetycznym, tworzyłyby poszczególne formy wydawnicze i piśmiennicze, takie jak: książki, artykuły z czasopism i prac zbiorowych, recenzje i polemiki, wypowiedzi i głosy w dyskusjach, wywiady, teksty literackie. Taki układ przedstawia ewolucję i nawarstwianie się poszczególnych rodzajów publikacji oraz ułatwia poszukiwanie użytkownikowi zainteresowanemu określonym typem twórczości uczonego.

W bibliografii dominuje opis prymarny. Rzadko występują opisy pochodne. Należy podkreślić, że w takich przypadkach autor stara się skrupulatnie podać w adnotacji źródło opisu (np. poz. 128, 182). Chociaż opis nie jest znormalizowany, to jednak jest wystarczający do identyfikacji zarejestrowanych dzieł. Jeśli druk nie posiada tytułu, to jest on opisany pod tytułem fingowanym, stworzonym przez opracowującego, ujętym w nawias kwadratowy (poz. 205, 219, 223, 311 i in.).

Wypracowany zapis nie zawsze jest konsekwentnie prowadzony. Brak jednolitej zasady można dostrzec przy opisie wstępów, przedmów i rozpraw z wydawnictw zbiorowych. Po tytule tego typu publikacji Andrzej Przymusiła umieszcza przeważnie, zgodnie z wymogami metodyki bibliograficznej, przyimek „W:”, poprzedzając nim tytuł pracy zbiorowej bądź nazwę autora wyboru publikacji. Niekiedy jednak zamiast wspomnianego przyimka pojawia się przyimek [do:] (por. np. poz. 222, 427, 428). Z kolei w opisie adresu wydawniczego w różnej formie podaje się miejsce wydania druków zwartych oraz czasopism tworzących cytate wydawniczą. Miejsce ogłoszenia publikacji jest podawane w pełnym brzmieniu lub w skrócie, ograniczonym często tylko do pierwszej litery nazwy miejscowości (np. poz. 1, 20, 50, 170, 183, 185, 245). O ile miejsce wydania jest składnikiem niezbędnym przy opisie druków samoistnych zwartych, o tyle w opisie artykułów z czasopism ten element nie jest konieczny i można z niego zrezygnować nie obniżając w żaden sposób wartości zestawienia.

Atutem *Bibliografii Tadeusza Kotarbińskiego* są liczne adnotacje księgoznawcze, oznaczone mniejszą czcionką, poprzez które autor wnikliwie ukazuje wszelkie błędy dostrzeżone w opisywanych pracach, określa ich formę, wersję językową i związki z innymi dziełami. Nie brakuje także adnotacji treściowych, wyjaśniających tytuły publikacji oraz wyliczających zawartość opracowań zbiorowych. W adnotacjach znajdują się ponadto wiadomości o wydawnictwach nieznanymi wcześniejszym bibliografom.

Ważną funkcję informacyjną spełnia skorowidz tytułów, zestawiający prace Tadeusza Kotarbińskiego w porządku alfabetycznym. Przygotowany indeks dobrze uzupełnia układ chronologiczny bibliografii. Dzięki niemu można bez większych problemów odnaleźć poszczególne publikacje filozofa i poznać „życie każdej pozycji”.

⁶ *Ibid.*, s. 11.

Materiałem pomocniczym jest wykaz skrótów, zlokalizowany tuż przed zrebem głównym. Zawiera on tytuły czasopism i inne skróty stosowane w bibliografii.

Pewnym mankamentem omawianego opracowania jest strona graficzna, za którą odpowiedzialność ponosi w znacznym stopniu wydawnictwo. Stosowanie zbyt małego światła i niewłaściwych interlinii między poszczególnymi pozycjami oraz między adnotacjami a innymi wersjami publikacji wpływa niekorzystnie na przejrzystość i czytelność spisu.

Dostrzeżone usterki wyniknęły prawdopodobnie z bogactwa materiału, a być może także z krótkiego czasu, w którym autor musiał opisać i odpowiednio uporządkować zgromadzone piśmiennictwo. Nie wpływają one negatywnie na podstawowe funkcje bibliografii. Przygotowane zestawienie jest niezbędnym źródłem informacji w warsztacie naukowym badaczy zainteresowanych poznaniem twórczości Tadeusza Kotarbińskiego.

Artur Znajomski

Jerzy Jarowiecki: *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006, t. 2, 261 s. („Prace Monograficzne – Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie”, 418)

W Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Akademii Pedagogicznej w Krakowie wydano książkę bibliologa, bibliografa i polonisty, związanego z tym ośrodkiem – prof. Jerzego Jarowieckiego, poświęconą historii prasy polskiej w wiekach XIX i XX. Jest to wybór artykułów drukowanych wcześniej w czasopismach naukowych lub niskonakładowych pracach zbiorowych. Teksty zostały znacznie zmienione przy przygotowaniu tomu, z uwzględnieniem najnowszych wyników badań. Jednym z recenzentów jest Danuta Adamczyk z Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, znana badaczka dziejów polskiej prasy politycznej¹. *Studia...* wydane w 2006 r. są drugim tomem wyboru prac, którego tom pierwszy został opublikowany w roku 1997². Drugi tom został opracowany na tyle dobrze, że można stwierdzić, iż nadzieja prof. Jarowieckiego, wyrażona we wstępie, że będzie przydatny nie tylko historykom prasy czy prasoznawcom, ale też w procesie kształcenia dziennikarzy, politologów, bibliotekoznawców i historyków³, jest uzasadniona.

Wielką zaletą książki prof. Jarowieckiego to obiektywność w kwestiach politycznych. W części pierwszej szkicu o tradycji i współczesności prasy w Krakowie, dotyczącej czasów do 1918 r., autor uwzględnia czasopisma różnych obozów politycznych i ideowych, np. konserwatywne, katolickie, narodowo-demokratyczne, ludowe i socjalistyczne. Interesująco pisze o młodopolskich periodykach satyryczno-humorystycznych. Nie zapomina o prasie kobiecej i tytułach dla dzieci. Bezstronnie omawia *Prasę ugrupowań politycznych we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1918)*. Oprócz lwowskiej prasy politycznej przypomni-

¹ Warto się zapoznać z następującą pozycją jej autorstwa: D. Adamczyk, *Instytucje wydawnicze Polskiej Partii Socjalistycznej 1892/1893–1948*, Kielce 1997.

² J. Jarowiecki, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, Kraków 1997.

³ *Od autora*, [w:] J. Jarowiecki, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, t. 2, Kraków 2006, s. 10.